

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Революции и еволюции – политически, икономически, технологични, културни и социални измерения на „прогреса“ Revolutions and evolutions – political, economic, technological, cultural and social dimensions of “progress”
Том / година Volume / year	II / 2023
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Гл. ас. д-р Атанаска Попова Assist. Prof. Atanaska Popova, PhD
Институция Affiliation	Военна академия „Георги Стойков Раковски“ Rakovski National Defence College
Заглавие Title	ИСТОРИЧЕСКА ЕВОЛЮЦИЯ НА КОНФЛИКТИТЕ В ЧЕРНО МОРЕ (XVIII – XIX В.) HISTORICAL EVOLUTION OF THE BLACK SEA CONFLICTS (XVIII – XIX CENTURY)
Страници Pages	175–183
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-2-175/

ИСТОРИЧЕСКА ЕВОЛЮЦИЯ НА КОНФЛИКТИТЕ В ЧЕРНО МОРЕ (XVIII – XIX В.)

Гл. ас. д-р Атанаска Попова

Военна академия „Георги Стойков Раковски“

Резюме: Черно море има важно значение както за Руската, така и за Османската империя. От края на XVII – началото на XVIII в. Руската империя се стреми към широк излаз на Черно море. В доклада се поставя акцент върху Руско-турската война (1768 – 1774) и върху Кримската война (1853 – 1856). Докато Руската империя става една от основните черноморски сили, Османската империя започва да губи позиции.

Ключови думи: конфликт, Черно море, Руска империя, Османска империя

...силата на морето решава съдбата на историята.

Алфред Махан¹

Черно море, разположено на важен кръстопът, свързващ Европа с Азия и Изтока със Запада, се поставя в център на борбата за власт, надмощие и контрол. Черноморският басейн има важна роля за икономическото, социалното, културното и политическото взаимодействие между различни нации и народи. П. Маноли посочва, че „...пристанищата на Черно море създават мрежа от икономически дейности, свързващи хората около и отвъд морето“². Свидетел на множество конфликти, през черноморското крайбрежие са минавали и оставили трайни следи траки, гърци, скити, хуни, авари, прабългари, руси, османци и много други племена, които се борят да проникнат и доминират в региона. Стратегическото значение на Черно море, оценявано от руски изследователи като „зона между западните и източните цивилизации“³,

¹ Медникаров, Б. За интегриран модел за безопасно корабоплаване (8), посетено на 20.09.2022 г., https://www.morskivestnik.com/mor_kolekcii/izsledwaniq/bakalow_wodene8.html

² Manoli, P. The Dynamics of Black Sea Subregionalism“, Farnham: Ashgate Publishing Company, 2012, 249 страници, р.4

³ Воркунова О. А. Средиземноморье – Черноморье – Каспий: «пограничье» в мировой политике, Средиземноморье – Черноморье – Каспий: между Большой Европой и Большим Ближним Востоком, с. 43 – 50, под ред. Н. П. Шмелева, В. А. Гусейнова, А. А. Язьковой. – М., 2006, с.46.

непрекъснато нараства⁴. Повод за това е ролята на черноморския басейн като място на съприкосновение между различни цивилизации, на културно взаимодействие и на непрекъснати конфликти между континенти, региони и държави. Както казва Алфред Махан в труда си „Влиянието на морската мощ върху развитието на историята 1660 – 1783“: „който владее морето, владее всичко“⁵.

Това е и целта на изследването – да се представи еволюцията на конфликтите, които се водят в региона на Черно море. Тъй като всеки от тях може да бъде самостоятелен предмет на изследване, ще се разгледат конфликтите между Руската и Османската империя от края на XVIII до средата на XIX в., като се постави акцент върху Руско-турската война (1768 – 1774) и Кримската война (1853 – 1856). Причина за акцентирането върху тези войни е дългогодишната борба между двете империи за контрол и влияние в черноморския регион, както и на Балканите и Кавказ. С първата война са представени победата на Русия и завладяването на нови стратегически важни територии, докато с Кримската война – загубата на Русия и невъзможността ѝ да притежава флот в района на Черно море. Руско-турските войни са предмет на изследване на редица изследователи, сред които можем да посочим В. Н. Виноградов⁶, Н. Киняпина⁷, И. Първев, А. С. Орлов, Э. А. Мочалов и редица други.

Черно море има важно значение както за Руската, така и за Османската империя. Още от X в. в историческите източници се споменава, че черноморският басейн е „руско море“, а Керченският проток – „руско владение“⁸. Но към края на XV в., с превземането на Трапезунд през 1461 г. и на Кримския полуостров през 1475 г. от Османската империя, Черно море се превръща за втори път във вътрешно за империята море. През XVI в. Османската империя вече владее целия район на Черноморието, но през XVIII и XIX в. появата на нова нарастваща сила в лицето на Русия поставя сериозни заплахи пред османското господство⁹. Само източната част на Абхазия (грузинския бряг на Черно море)

⁴ Konstantin K. The Black Sea Region as a Zone of Geopolitical Confrontation, 15.01.2020, <https://valdaiclub.com/a/highlights/the-black-sea-region-as-a-zone-of-geopolitical/>

⁵ Медникаров, Б. За интегриран модел за безопасно корабоплаване (8), посетено на 20.09.2022 г., https://www.morskivestnik.com/mor_kolekcii/izsledwaniq/bakalow_wodene8.html

⁶ Виноградов, В. Н. Великобритания и Балканы: от Венского конгресса до Крымской войны. М.: Наука, 1985. 336 с.; Двуглавый российский орел на Балканах: 1683 – 1914 М., Индрик, 2010. 480 с.; Россия и Балканы: от Екатерины Великой до Первой мировой войны, Российские исследования по мировой истории и культуре. Vol.4). Lewiston: Edwin Mellen Press, 2000. 400 с.; История Балкан: Век девятнадцатый (до Крымской войны). М.: URSS, 2012. 496 с.

⁷ Киняпина, Н. Внешняя политика России первой половины XIX в. М., 1963; Външната политика на Русия през XIX век. С., 198.

⁸ Мочалов Э. А, Шершнева Л.И. и кол. – Крым-Севастополь-Россия. История. Геополитика. Будущее, М., 2007, 480 с., с. 20.

⁹ King, Ch., The Black Sea: A History, Oxford University Press, 2004, p. 134.

служи като буферна зона между двете империи през разглеждания период.

Още от края на XVII – началото на XVIII в., по времето на Петър Велики, а след това и на императрица Екатерина Велика, Русия се стреми към широк излаз на Черно море. Сред основните причини за избухването на руско-турските войни през XVIII век е борбата за излаз на Черно море. Турция се противопоставя на засиленото руско влияние в Полша. Руската империя отхвърля ултиматума на Турция за изтегляне на войските си от Полша. Османската империя, подкрепена от Франция, Австрия и Кримското ханство, започват военни действия срещу Русия. Целта е да спрат руската експанзия в Европа и да засилят позициите си в тези територии. През XVIII в. руската армия и флот стават едни от най-силните в Европа. През 1768 – 1774 г. Османската империя води война с Русия, която е белязана от успехи на руското оръжие. Военните действия се водят по суша и по море – от Грузия до Южна Гърция.¹⁰ „... През 1771 г. руските войски под командването на княз Василий Михайлович Долгоруков завладяват Крим, което означава край на войната.“¹¹ През 1772 г. започват мирните преговори, но нямат успех, тъй като Османската империя отказва да предостави независимост на Кримския полуостров, и войната се възобновява. Османската империя обаче се възползва от вътрешната нестабилност в Русия поради водената Селска война и бави преговорите. Високата порта е наясно, че загубата на Кримския полуостров означава загуба на влияние в Черно море. От този момент нататък опитите за връщането на Кримския полуостров към Османската империя се оказват неуспешни. През 1774 г. руските войски под командването на А. Суворов разбиват турските войски при Козлуджа. Победител във войната е руската страна. Стига се до подписването на първия неблагоприятен договор за османската страна, поставящ началото на отстъплението ѝ от Европа. На 10 юли 1774 г. в село Кючук-Кайнарджа се подписва мирен договор, по силата на който „...Русия получава излаз на Черно море, степите на Причерноморието – Новорусия, правото да държи свой флот в Черно море, и правото да преминава през Босфора и Дарданелите. Азов и Керч, както и Кубан и Кабарда преминават към Русия. Кримското ханство става независимо от Турция“¹². С този договор се признават търговски привилегии на Русия, свободното ѝ преминаване през Проливите, дава ѝ се правото за създаване на консулства в Османската империя, за построяване на православен храм и покровителство върху православно население в Истанбул. Договорът от Кючук-Кайнарджа от 1774 г. се разглежда като

¹⁰ Георгиева, Ст. Руските генерали И. Румянцев и А. Суворов във война и мир. Паралели. Парадигми, Научни трудове на русенския университет, 2013, том 52, серия 11, <https://conf.uni-ruse.bg/docs/cp13/11/11-8.pdf>

¹¹ Орлов, А. С. и кол., История на Русия: от най-древни времена до наши дни, С., изд. Труд, 2002, 624 страници, с. 238.

¹² Орлов, А. С. и кол., История на Русия..., с. 210 – 211.

първа стъпка на загуба на османското господство в Черно море и бележи края на статута на Черно море като османско езеро. За първи път се позволява на чуждестранни търговски кораби да преминават свободно през Черноморието. За Османската империя означава териториални отстъпки, а за Русия започва настъплението към толкова важната черноморска зона.

Руската победа и териториите, които Русия придобива, предопределят бъдещото завладяване на Кримския полуостров. След получаването на независимостта си Кримското ханство губи политическата, военната и икономическата си подкрепа от османска страна. То не съществува повече от десет години и през 1783 г. под силен дипломатически и военен натиск от руска страна се разпада. Хан Шахин-Гирай подава оставка, а Крим е окупиран от руски войски почти без съпротива. През 1783 г. те превземат полуострова и той става част от Руската империя. На 8 април 1783 г. Екатерина II подписва „Манифест за присъединяването на Кримския полуостров, остров Таман и Кубанска област“. За генерал-губернатор на Таврида е назначен княз Г. А. Потьомкин, който бързо и успешно завършва заселването на новите земи. „...През 1783 г. Русия навлиза в Крим, за да анексира ханството, като принуди много кримски татари да избягат във владенията на султана. До 1785 г. Русия построява значителен по мащабите си флот в Черно море с главна база Севастопол.“¹³ Командващият руската армия в Кримския полуостров А. В. Суворов оценява високо военнотрагическото значение на Севастопол. Според командира на това място трябва да се изгради флот, който да бъде гарант за сигурността на границите на страната. Първите стъпки за прилагането на проекта на княз Г. А. Потьомкин за изграждането на Севастопол като военноморско пристанище са създаване на Черноморския флот за търговски и военни цели. На 13 май 1783 г. в Ахтиарския залив пристига ескадрила от 13 руски кораба под командването на вицеадмирал Ф. А. Клокачов. Това е официалната дата на създаването на руския Черноморски флот. А 14 юни 1783 г. се счита за деня на създаването на Севастопол – тогава започва интензивно строителство в града. На 10 февруари 1784 г. градът получава името Севастопол с указ на императрица Екатерина II. Със същия указ е наредено да се изгради крепост, пристанище и военно селище. По това време в залива има 26 кораба с 4000 моряци и офицери.¹⁴ През февруари 1784 г. пристанището в Севастопол е открито за руски и чуждестранни търговски кораби. Само за две години Русия построява значителен по мащабите си флот в Черно море с основна база Севастопол. В същото време княз Г. А. Потьомкин полага неимоверни усилия да засели и развие новозавладените южни земи.¹⁵ Присъединяването на Кримския полуостров

¹³ Рязановски, Н., История на Русия, С., изд. Кама, 2008, 608 страници, с. 238.

¹⁴ Дмитриев, В. А. Крым. Севастополь. Флот. Пространство и Время, 2014, № 2(16), с. 189 – 198.

¹⁵ Моряков, В. И. История на Русия – IX – XVIII век, т. 1, С., 2007, с. 303.

към Руската империя и изграждането на военноморска база и крепост в Севастопол предизвикват протести в Османската империя.

През 1787 г. Високата порта обявява война на Руската империя, след като руснаците отхвърлят ултиматума да напуснат Кримския полуостров и Северното черноморско крайбрежие. В битките при Кинбурн, Фокшан и р. Римник през 1789 г. и превземането на непревзематата турска крепост Измаил се проявяват храбростта на руския народ и опитът на А. В. Суворов. Успехите на руския Черноморски флот осигуряват края на войната в полза на Русия. Войната завършва с подписването през 1791 г. на договор в Яш. Мирният договор потвърждава условията на Кючук-Кайнарджийския мир, Османската империя признава присъединяването на Кримския полуостров и Таман към Руската империя, която получава земите между Южен Буг и Днестър.¹⁶ Река Днестър отново става граница между двете империи.

В резултат от двете войни, които води с Османската империя по време на императрица Екатерина Велика, Русия придобива обширни територии в Източното и Северното Черноморие и става една от основните черноморски сили. Осъществена е вековната идея за излаз на Черно море и е унищожен един от основните врагове на империята и европейските народи – Кримското ханство.

Балканите стават обект на руско внимание от времето на Екатерина Велика. Императрица Екатерина II се стреми да ограничи влиянието на Османската империя в Европа. За да се постигне тази цел, е необходимо да се лиши Високата порта от стратегически територии в района на Влашко, Молдова и Бесарабия. В средата на XIX в. отношенията между Руската и Османската империя отново ескалират, но този път причина са Балканите. За Руската империя от първостепенно значение е осигуряване на по-благоприятен режим на Черноморските проливи за нейните търговски и военни кораби. През 40-те години на XIX в. руският флот се оказва затворен в Черно море заради влошената международна обстановка. Опирайки се на военната си сила, Руската империя се стреми да реши проблема с Проливите и да увеличи позициите си на Балканите и в Близкия изток. Османската империя пък се стреми да си върне изгубените територии от руско-турските войни от края на XVIII – първата четвърт на XIX в. в Черно море и Закавказието. Франция и Великобритания се надяват да нанесат удар на Руската империя като Велика сила и да я лишат от влиянието ѝ на Балканите и в Близкия изток. Кралство Сардиния се включва във войната заради укрепване на позициите му на международната арена.

¹⁶ Георгиева, Ст., Договорът от Кючук Кайнарджа между Русия и Турция, Научни трудове на Русенския университет, 2009, том 48, серия 6.2, <https://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cro9/6.2/6.2 - un.pdf>

През есента на 1853 г. Високата порта, подтикната от западните сили, обявява война на Руската империя, известна още като Кримската война. Необходимостта от ново преразглеждане на правния режим на Проливите в полза на Руската империя става една от причините за конфликт между Николай I, Високата порта и западноевропейските сили през 1853 г. Започнала като обикновена история за притежание на ключове от църквата „Рождество Христово“ във Витлеем, се стига до избухването на един от най-кръвопролитните конфликти през XIX в. На 21 юни 1853 г. под предлог за защита на православното население на Османската империя руските войски окупира румънските княжества.

Условно Кримската война може да се раздели на три периода. Първият период е от октомври 1853 г. до март 1854 г. На Дунавския и Закавказкия фронт се водят битките между османските и руските сили. През ноември 1853 г. Руската империя, под командването на адмирал П. С. Нахимов, разгромява османския флот в Синапския залив и скоро западните сили, страхувайки се от поражение на Високата порта, открито се противопоставят на Русия. Основната цел на английско-френското обединение е превземането на Кримския полуостров и Севастопол. Австрия поставя ултиматум пред Руската империя да върне Молдова и Влахия, но когато руските войски отстъпват, княжествата са окупирани от австрийските войски. Руските войски не допускат османски военни и търговски кораби в акваторията на Черно море след блестящата си победа.¹⁷

Вторият период на войната е от март до август 1854 г. През март 1854 г. Англия и Франция, а по-късно и Кралство Сардиния влизат във война с Руската империя на страната на Високата порта.¹⁸ От март до август 1854 г. действията на съюзниците се ограничават до атаки от морето на руските пристанища на Алданските острови, Одеса, Соловецкия манастир, Петропавловската крепост в Камчатка. Но опитите на съюзниците да блокират руското крайбрежие, са неуспешни.

Третият период на войната е от септември 1854 г. до август 1855 г. През 1854 г. се появяват кораби на съюзниците в Кримското крайбрежие – Ялта, Одеса, Севастопол, Феодосия. Войната започва да се концентрира около усилията на съюзниците да завладеят кримската военноморска база Севастопол. По време на Кримската война Севастопол е добре укрепен по море, но на сушата няма почти никакви укрепления. Тяхното изграждане започва през септември 1854 г., когато се организира отбраната на Севастопол. В този момент 60 000 съюзнически десантни сили десантират на Кримския полуостров (близо до град

¹⁷ Кримската война, 07 декември 2016 г., <https://istorianasveta.eu>, посетено на 20.09.2022 г.

¹⁸ На 12 март 1854 г. в Истанбул е подписан договор между Османската империя, Англия и Франция за военни действия срещу Русия.

Евпатория) с цел превземане на основната база на руския Черноморски флот. Първата битка за територията на Кримския полуостров, на р. Алма, от септември 1854 г. завършва с отстъпление на руската армия под командването на княз Меншиков. Руските войски се оттеглят в Бахчисарай. През октомври 1854 г. Севастопол е обсаден от съюзническите войски. Противниците не превземат града, но го обсаждат и подлагат на продължителни бомбардировки. Героичната защита на Севастопол по време на Кримската война, продължила 11 месеца (349 дни), донася на града международна слава. Севастопол издържа на многобройните обстрели и щурмови атаки на най-модерните оръжия на френските, британските, османските и сардинските сили. Докато руското командване е прекъснато и висшето командване не проявява инициатива, моряците и войниците от Черноморския флот, водени от адмиралите П. Нахимов и В. Корнилов, се бият отчаяно за своя град. Полковник граф Е. Тотлебен използва всичко, за да импровизира отбранителни съоръжения. За героизма и смелостта на защитниците на Севастопол по време на Кримската война пише Лев Толстой в своите „Севастополски разкази“.¹⁹ Продължителните боеве изтощава силите и на двете страни. Отбраната на Севастопол се ръководи от адмиралите В. А. Корнилов, П. С. Нахимов, В. И. Истомин, които загиват по време на обсадата. Особен героизъм проявяват военният инженер Е. И. Тотлебен, генерал С. А. Хрулев и много други войници и моряци. Участниците в отбраната на Севастопол са писателят Л. Н. Толстой и Н. И. Пирогов.

През декември 1854 г. се води битка при Инкерман, която също е неуспешна за руските войски. През август 1855 г. на р. Алма се състои кръвопролитна битка. Руската армия, водена от княз А. М. Горчаков, е принудена да отстъпи. На 27 август 1855 г. съюзниците превземат Малахов курган, главния стълб на отбраната на Севастопол. През август 1855 г. Севастопол пада, като борбата е особено ожесточена – „храброст и смелост проявяват не само войници, моряци и техните командири, но и населението на Севастопол, включително жени и деца“²⁰. След продължителната битка и обсада руските отряди напускат Севастопол, като потапят останалите си кораби. Освен на Кримския полуостров боевете се водят и в Кавказ, където руснаците се сражават успешно и дори завладяват турската крепост Карс. Но превземането на тази крепост от руските войски през ноември 1855 г. вече не може да подобри ситуацията. След Кримската война градът е разрушен. Липсата на военен флот и на бази в Черно море прави Руската империя уязвима при нападение от юг, което не ѝ позволява да бъде активна в международните проблеми. Основната задача на Великобритания и Франция – подкопаването на руската военна мощ в Черноморския басейн – е изпълнена.

¹⁹ Рязановски, Н. История на Русия, С., 2008, с. 304.

²⁰ Мочалов, Э. А, Шершнев, Л. И. и кол. Крым-Севастополь-Россия. История. Геополитика. Будущее, М., 2007, с. 47.

Продължителното изтощение на съюзническите войски в Кримския полуостров и победите на Руската империя в Кавказ слагат край на военните действия. В началото на 1856 г. започват преговори за подписване на Парижкия мирен договор, с който се обявява край на Кримската война. Този договор, подписан на 30 март 1856 г., забранява присъствието на „...военноморски сили в Черно море, военни арсенали и крепости по Черноморското крайбрежие. Това нанася сериозен удар по сигурността на южните граници“²¹. Руската империя е задължена да върне на Османската империя всички завладени територии в Южна Бесарабия, по устието на река Дунав и в Кавказ. Руската империя е лишена от правото да защитава Дунавските княжества и Сърбия. Черно море е обявено за „неутрално“, т.е. и двете империи са лишени от правото да притежават флот в акваторията на Черно море, а по бреговете му – военни крепости и арсенали. Кримската война оказва изключително влияние върху по-нататъшното развитие на Руската империя.

След разглеждането на Руско-турската война (1768 – 1774) и Кримската война (1853 – 1856) може да се направят следните изводи:

Руско-турската война от 1768 – 1774 г. променя баланса на силите в района на Черно море. Победата носи значителни последици за Руската империя, сред които може да се открият следните: директен достъп до топлите морета, създаване на руски търговски и военен флот в Черно море, активно влияние в Кримското ханство и създаване на условия за присъединяването му към империята, укрепване на позициите и влиянието ѝ в населените с християни територии в Османската империя. Османската империя от своя страна не е доволна от нарастващата активност на Русия сред православно население, служеща като постоянен фактор за вътрешно напрежение в територията ѝ.

Кримската война от 1853 – 1856 г. е един от най-жестоките етапи във външната политика на Русия и в процеса на участието ѝ в решаването на Източния въпрос. Кримската война и отбраната на Севастопол от 1855 г. оставят значителни следи в развитието на въоръжените сили, историята и литературата на Русия. Изключителна смелост и твърдост показват руските въоръжени сили по време на войната. Победата над турския флот в битката при Синоп и турската армия в Кавказ, героичната защита на Севастопол, Одеса, Петропавловск-Камчатски са част от най-ярките страници в руската история на армията и флота. Резултатът от Кримската война дава тласък на големи реформи, които обхващат всички аспекти от живота на държавата, обществото и въоръжените сили. Освен че е победена, Руската империя губи и външно-политическата си позиция на международно ниво.

²¹ Орлов, А. С. и кол. История на Русия: от най-древни времена до наши дни, С., 2002, с. 270.

HISTORICAL EVOLUTION OF THE BLACK SEA CONFLICTS (XVIII – XIX CENTURY)

Assist. Prof. Atanaska Popova, PhD

Rakovski National Defence College

Abstract: Both to the Russian and Ottoman Empires the Black Sea is of great importance. From the end of the 17th to the beginning of the 18th century, the Russian Empire was striving for a wide outlet to the Black Sea. In the report emphasis is placed on the Russo-Turkish War (1768 – 1774) and the Crimean War (1853 – 1856). While the Russian Empire became one of the main Black Sea powers, the Ottoman Empire began to lose ground.

Keywords: conflict, Black Sea, Russian Empire, Ottoman Empire

Гл. ас. д-р Атанаска Попова

Научна секция „Научна дейност, развитие на академичния състав и докторанти“

Институт „Перспективни изследвания за отбраната“

Военна академия „Георги Стойков Раковски“

София, бул. „Евлоги и Христо Георгиеви“ № 82